

LIBUŠE UREŠOVÁ

Byly to zejména dvě doby, kdy české zlatnictví vyniklo nad průměr. Doba gotická v době Lucemburků a barok 18. století. Ale už v nejstarších dobách mělo zlatnictví u nás velký význam. Dokazuje to skutečnost, že nejstarší jménem známý český umělec Kojata z poloviny 11. století byl zlatník. V roce 1324 pražští zlatníci jako první měli bratrstvo a později byli jako jediní umělečtí řemeslníci vyznamenáni Karlem IV. tím, že jim daroval mitru patrona zlatníků sv. Eligia, kterou si přivezl roku 1378 z Francie. Rovněž v 16. století byla produkce zlatníků a stříbrníků nad jiné početná, což máme bohužel doloženo jen zprávami historickými. Ty praví, že domácnosti českých měšťanů a šlechticů renesanční doby oplývaly honosným a různotvarým nádobím a šperky.¹ Zejména pak kvetlo zlatnictví na dvoře Rudolfa II. Bohužel výtvořby dvorských zlatníků jsou dnes v cizině. Rovněž vzaly za své – až na výjimky – drahocenné památky české barokní zlatnické práce laické, a to jak duté nádoby, tak šperky. Několikrát konfiskace drahých kovů za vlády Josefa II. a Františka I. a proměnlivost módy i tu zle zařadily.² O tom, že laické zlatnictví už v období našeho baroka mělo svou váhu a tvořilo součást měšťanských domácností, svědčí záznam uvádějící, že malíř Karel Škréta prodal hraběti Františku M. Hizerlovi stříbrné nádoby, ponejvíce augšpurského původu, v ceně 1 000 zl.³ Zpráva je zajímavá i proto, že zdejší poptávce po drahocenném nádobí nestačili ještě plně vyhovět domácí zlatníci a že proto musela být kryta dovozem, pochopitelně především z centra, které po celé období raného i vrcholného baroka udávalo tón českému zlatnickému řemeslu. Móda vybavovat vznešené české domácnosti stříbrem z německého sousedství, o čemž svědčí zprávy z doby jagellonské i někdejší zařízení Valdštejnského paláce, a objednávat do mnohých se českých kostelů a kaplí i liturgické nádoby zahraniční, měla vliv i na další vývoj a na výtvarnou podobu české zlatnické práce.

Šťastnější situace než ve zlatnictví laickém se projevila ve zlatnictví církevním přesto, že i tu mnoho hodnotných prací podlehl likvidaci v rámci již zmíněné konfiskace. Pokud nevzaly za své některé předměty celé, podléhaly často rozlévání alespoň nohy kalichů, monstrancí i relikviářů z nutnosti posílit státní pokladnu potřebami pro válečné výdaje, a to zejména v dobách válek proti Francouzům. Přesto se nám z této doby zachovalo tolik liturgického nádobí, že si můžeme udělat

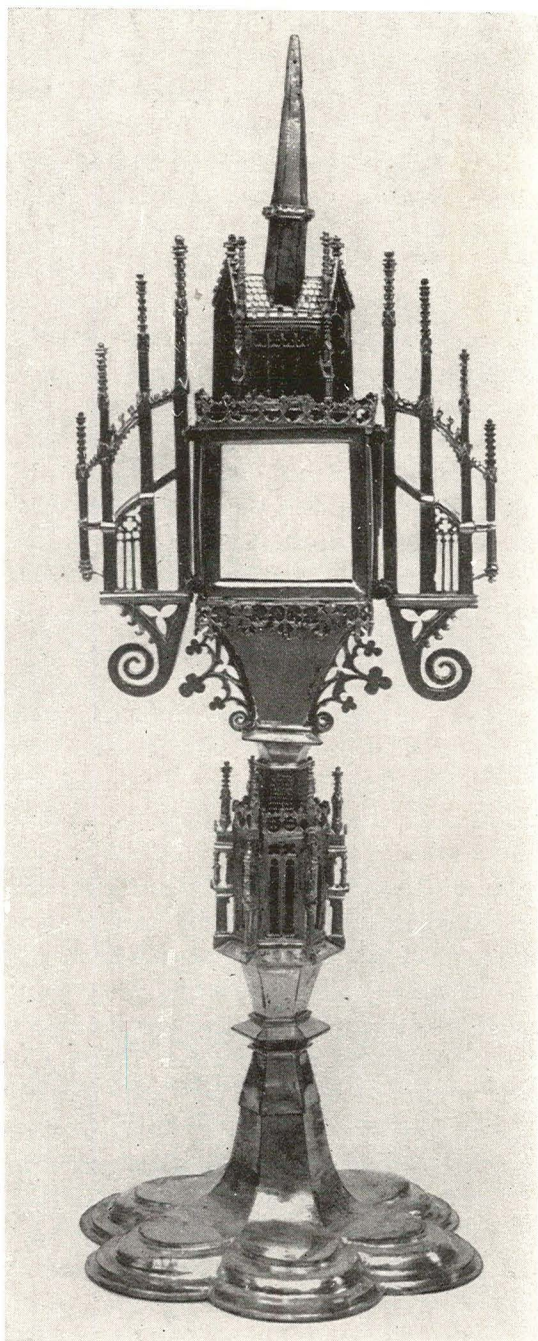

celkový obraz o tom, jakou vysokou úroveň měla česká zlatnická produkce z vrcholu barokního období.

Mimořádně početná produkce zlatnických prací doby barokní ožívá s okázalou formou protireformační liturgie. To souvisí s potřebou reprezentace církve, která nabývá v českém protireformačním prostředí 17. a 18. století nebývalého významu nejen po stránce duchovní a společenské, ale především umělecké. Tuto produkci podporuje také okázalá zbožnost královských dvorů, šlechty i bohatého měšťanstva, které se předstihují dary nově zakládaným chrámům a klášterům. Jak bohatě byly vybaveny, nám dokládají ještě lépe než dochované památky účty a inventáře kostelů. Tak např. inventář kostela sv. Tomáše na Malé Straně z roku 1734 vykazuje mimo stříbrné sochy a nákladné monstrance 12 stříbrných lamp, 2 stříbrné obrazy sv. Trojice a Panny Marie, 3 ciboria, 18 kalichů, 2 pacifikály, 2 kadidelnice, 3 zlaté melchisedechy (lunuly) s diamanty, 10 stříbrných svícňů, 5 křišťálových křížů se stříbr-

Raně barokní zlacený kalich, pokrytý filigránovými rozvilinami, českými granáty a medailóny s reliéfními polopostavami českých světců, Praha kolem roku 1690, nejspíše František Václav Voittländer, UPM (snímek G. Urbánek)

Rokoková zlacená tepaná monstrance, zdobená perlami, drahokamy a destičkami s purpurově malovanými postavami svatých, Kašpar Gschwandtner, Praha 1752–1754, UPM (snímek G. Urbánek)

Pozdně gotický měděný zlacený relikviář, tepaný a cizelovaný, severozápadní Čechy, třetí čtvrt 15. století. Restauraoval V. Erben, ÚÚŘ, UPM (snímek G. Urbánek)

nými soškami, 3 relikviáře, korunky na Madonu s Ježíškem a množství dalších drobnějších předmětů stříbrných. V roce 1744 ještě stříbrný tabernákl, těžkou stříbrnou kadidelnicí a mísu objednanou u staršího cechu zlatnického na Malé Straně Jakuba Ebnera. A dokonce ještě v roce 1781 přibývají 4 monstrance, 4 ciboria, 21 kalichů, 3 stříbrné kříže, 5 párů stříbrných váz, dva zvonečky, 5 pacifikálů, 3 vykuřovadla, 24 svícňů, 14 lamp, vše ze stříbra, a jiné stříbrné předměty na oltáři Panny Marie Bolestné a Panny Marie Einsiedelské.⁴

Protože domácí síly nestačily tak hojným objednávkám, vynuceným potřebou i reprezentací rekatolizační Prahy, přicházeli do Prahy mistři z ciziny, kteří se tu natrvalo usazovali a úplně zdomácněli. Objevují se již v první čtvrti 17. století, ale hlavně na počátku století osmnáctého, kdy Praha dosáhla pověsti kulturního centra. A to takové, že i významní mistři zlatníci se rozhodují opustit svou vlast a hledat existenci v Praze. Stěhují se sem nejen ze sousedních zemí jako z Rakouska, Bavorska, Švábska, Pruska, Slezska, ale i z Itálie, Dánska a Nizozemí. Imigrací cizích zlatníků i německým vandrem a školením českých zlatnických tovaryšů a učňů byl převáděn cizí příklad do místní praxe a vytvářen tak určitý místní zlatnický styl. Do specificky českého projevu zlatnického se koncem 17. století přemístila augšpurská technika filigránu, často obklopující tepané medailóny nebo emailem malované destičky – většinou dovážené z Bavor – rámované českými granáty. České zlatnictví 17. a 18. století je také prvním ze všech uměleckých řemesel, které přejímá a reaguje na nové výtvarné a ornamentální podněty evropské, a staví se tak vedle sklářství a umění textilního nejčestněji po bok umění volného, především významného českého malířství a plastiky. Bohužel ani nejnovější literatura o našem baroku tuto skutečnost náležitě nechápe a neoceňuje. Nebere se v úvahu, že právě v baroku se umělecké řemeslo daleko více než v jiných obdobích aktivně zapojilo do řešení problémů slohových a že i jeho studiem a výkladem si můžeme udělat ucelený a pravdivý obraz nejen o uměleckém, ale i o kulturním dění u nás v této době. Tento malý zájem souvisel s tím, že až do druhé světové války byla věnována daleko větší pozornost středověku a renesanci. Teprve výstava Pražského baroka v roce 1938 ukázala všestranně bohatství naší výtvarné produkce 17. a 18. století. Prohlédneme-li však katalog této výstavy, zjistíme, jak velice málo se tehdy o barokním uměleckém řemesle a zejména o českém zlatnictví vědělo.

Teprve po roce 1950, kdy z podnětu bývalé Národní kulturní komise a Náboženské matice byl do Uměleckoprůmyslového muzea v Praze uložen soubor liturgického nádobí z vystěhovaných klášterů v Čechách a na Moravě a kdy se podařilo zachránit mnoho věcí před rozchvácením a rozlítím, začalo soustavné bádání o českém zlatnictví. To pak prohloubil soupis movitých památek, provedený v letech 1964 až 1966 Pražským střediskem památkové péče a ochrany přírody pod vedením dr. Emanuela Pocheho. Tím byla dána možnost dalšího přímého studia těchto prací, domněle zlatých a pokrytých drahokamy, a proto nepřístupných a v klášterích a na farách žárlivě sřežených. Při této sice velmi náročné, ale zároveň nesmírně důležité soupis-

Gotické stříbrné nákončí pasu, zlatené, lité a ryté, Čechy (?), 2. polovina 14. století. Restaurovala A. Nováková, UPM (snímek G. Urbánek)

sové akci, jíž jsem se účastnila ve více než třiceti pražských objektech, spolu s akcí na Pražském hradě, bylo popsáno a určeno v oboru zlatnictví 688 předmětů. Tak mohly být poznatky učiněné po roce 1950 v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze doplněny tím, že bylo identifikováno mnoho dalších výtvorů, zejména pražských zlatníků. Ovšem odbornou syntézu nelze ještě provést, neboť není dosud proveden průzkum dochovaných památek mimopražských. Přesto se podařilo objevit při zpracovávání katalogu Barokní zlatnictví ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, který byl vydán u příležitosti výstavy Z pokladu Uměleckoprůmyslového

muzea v Praze v roce 1974, na čtyřicet umělců. A to podle značek na zlatnických nádobách a jejich ztotožněním s archívními záznamy, které publikoval Antonín Podlaha v Památkách archeologických a kterými se studiem v pražských archívech zabýval dr. Josef Hráský a u příležitosti výstavy Pražského barokního zlatnictví v roce 1970 v Muzeu hlavního města Prahy dr. Jan Diviš, který zde soustředil i řadu předmětů z mimopražských kostelů. Ovšem zlatnických mistrů známých z písemných dokladů je jenom v Praze ze 17. a 18. století na šest set, avšak dochované památky představují jen nemnoho z jejich produkce.

K nejvýznamnějším zjištěním dosud anonymních prací pražských zlatníků patří tzv. šperková monstrance ve svatovítském pokladě, která stejně tak jako monstrance s hlohovým věncem v loreťanském pokladě je dílem novoměstského Františka Václava Voightländera⁵ († 1692). Dalšími raně barokními pracemi jsou kalich z roku 1696 v kostele sv. Jindřicha, ciborium z roku 1687 u křižovníků a ciborium ve tvaru koule nesené andělem z roku 1702 u Sv. Voršily. Jsou společnými díly dvou zlatníků, novoměstského Jana Křitele Herla a malostranského Jana Jiřího Koglera († 1720). Od Koglera, který roku 1711 přesídlil na Staré Město, je i monstrance a kalich u Sv. Ignáce z roku 1714. Výjimečnou prací tohoto období je kalich a zejména lavabo arcibiskupa Jana Josefa Breunera (kolem 1700) u Sv. Víta od malostranského Jana Adama Dominika Sartoria, který přišel do Prahy 1696 a pro dluhy ji opustil již roku 1710. Kalich z roku 1704 s tepanými světci a s českými granáty u Sv. Ignáce je od staroměstského Jana Jiřího Brulluse († 1716). Slavnější však byl jeho stejnojmenný syn, jehož monstrance, vytvořená v roce 1728 pro kostel Panny Marie Na louži je označována jako „mistrovské dílo ostrovtipného konceptu“. To potvrzují i jeho kalichy z roku 1730 u Sv. Markéty v Břevnově a z roku 1740 u křižovníků. K nejlepším dílům malostranského Jana Jiřího Luxe († 1724) patří monstrance z roku 1708 vystavená v klenotnici Pražského hradu. Staroměstský Bohumír Lambrecht vystupuje v archívních záznamech jako znamenitý zlatník, což dokládá kalich u Sv. Ignáce z roku 1723 s tepanými výjevy ze života sv. Ignáce. Nejvyhledávanějším zlatníkem byl novoměstský Rinaldo Ranzoni († 1737), který od počátku 18. století pracoval pro chrám sv. Víta (několik lamp okolo náhrobku sv. Jana Nepomuckého, čtyři bysty českých patronů v kapli, tři pacifikály z roku 1702, 1706, 1710 a monile z roku 1716, dnes vystavené v klenotnici) a téměř pro všechny pražské i mimopražské kostely a kláštery. Hned po Ranzonim vykazoval největší příjem Michal Josef Cocsell († 1747), který převzal dílnu po Janu Jiřím Brullusovi na Linhartském náměstí (dnes primátora V. Vacka). Jeho dílem je monstrance u Sv. Markéty v Břevnově, kalich z roku 1718 u Sv. Víta a z roku 1747 u kapucínů. I Filip Oberhölzer († 1746) získal dílnu po proslulém Jiřím Zellerovi na Starém Městě. Od něho jsou dva kalichy u Sv. Ignáce z roku 1721 a 1723 a monstrance z roku 1726 v chrámu Svatovítském. Na Starém Městě měl dílnu i Antonín Koher či Karer († 1751), uváděný jako „dovedný zlatník a stříbrník, jehož práce i v cizině velice byly ceněny“, což dokazuje monstrance u Sv. Jindřicha z roku 1723 a u Sv.

Raně barokní tabernákl stříbrného oltáře v Loretě od Jana Kryštofa Hallera, detail výzdoby. Restaurovala A. Nováková (snímek J. Valoušek)

Salvátora z roku 1748. I bohatě tepaný kalich staroměstského Martina Ketznera z roku 1726 u Sv. Jakuba, další z roku 1747 u kapucínů a monstrance z roku 1731 u Sv. Vojtěcha patří k nejlepším dílům vrcholného baroka.

Mezi nejvýznamnější zlatníky velké generace dvacátých až padesátých let 18. věku náleží i František Josef Seitz († 1755), zakladatel rozvětvené staroměstské zlatnické rodiny Seitzů, který je mimo jiné i autorem monstrance z roku 1740 v Týnském chrámu, relikviáře tvaru ruky z roku 1748, pacifikálu i soch náhrobku sv. Jana Nepomuckého ve Svatovítském dómu. Dále Jan Packeny († 1760), majitel domu U dvou slunců v Nerudově ulici, který i s dílnou po něm dědí jeho synové, rovněž zlatníci. Je tvůrcem stříbrné skříně pro pražské Jezulátko u Panny Marie Vítězné (1741), monstrance a kalichu z roku 1742 u Panny Marie Sněžné, pacifikálu (1743) a několika lamp u Sv. Víta. Zde začal pracovat i Kašpar Gschwandtner († 1765), který přišel do Prahy jako pomocník a žák vídeňského zlatníka Josefa Würtha, autora náhrobku sv. Jana Nepomuckého, a Prahu již neopustil. Pracoval pro nejvýznamnější církevní instituce i podle návrhů K. I. Dienzenhofera a předních pražských sochařů. Od něho je vskutku pozoruhodná 1 m vysoká monstrance z roku 1754 u křižovníků. V ní zdůrazňuje vedle dokonale provedené práce zlatnické i práci klenotnickou, kterou kombinuje s figurálními, purpurem malovanými emailovými destičkami. Jím provedená je i monstrance z roku 1761 u Sv. Voršily a schránka na ostatky z roku 1750 u Sv. Mikuláše na Malé Straně. Podobné pojetí vykazují i monstrance a kalich od malostranského Jana Melichara Schicka († 1765) v témže kostele. Také Jakub Ebner († 1774) patří k elitě zlatníků pražského baroka a zakládá rod, který pokračuje v jeho tradici až do roku 1948. Kalich z roku 1731 ve Svatovítském dómu a zejména osm relikviářů s tepanými výjevy z legendy svatojánské, vystavené v klenotnici, a relikviáře u Sv. Mikuláše na Malé Straně reprezentují vysokou úroveň jeho práce.

Závěr této generace tvoří Jan Dominik Packeny († 1786), syn Jana Packeného, autor tabernáklu, který byl donedávna na oltáři pod tzv. milánským křížem ve Svatovítském chrámu, a zlaté monstrance vystavené v klenotnici. Vytvořil ji společně se svým bratrem Františkem v roce 1766. Je to ojedinělá zachovalá práce skutečně ze zlata – vktu kabinetní kousek zlatnického a klenotnického umění pražského rokoka. Podobná, ale ne tak drahocenná, je i monstrance od alžbětinek na Novém Městě z roku 1768.

Vynikajícím zlatnickým dílem v pražských památkových objektech je ještě soubor prací zlatníků, jejichž jména se dosud nepodařilo zjistit nebo jejichž značky jsou těžko čitelné, a dále celá řada prací provedených z pozlacené mědi či mosazi, a proto neznačených. Nejvíce jich máme podchyceno pochopitelně z období baroka, ale soupis nemovitostí objevil i práce starší, jako jsou gotické věžovité monstrance u Sv. Markéty v Břevnově, u Sv. Voršily a u kajetánů a kalich u Panny Marie Sněžné. Unikátním a překvapujícím objevem bylo třináct limožských terčů ze 16. století o průměru 15 cm s polopostavami apoštolů a Krista, malovaných emailovou techni-

Rokoková měděná dóza, zlacená, tepaná a cizelovaná s prořezávaným víkem, podloženým achátovou destičkou, střední Evropa, třetí čtvrt 18. století, UPM. Restauroval J. Staněk (snímek G. Urbánek)

kou „en grisaille“ v sakristii Týnského kostela. V menší míře se vyskytly i práce zlatníků augšpurských (monstrance ze druhé poloviny 17. století u Apolináře, dvě lampy z doby kolem 1700, kalich z roku 1685 a mešní konvičky z roku 1781 u křížovníků, ciborium z doby kolem 1700 u Sv. Benedikta), norimberských (kalich z doby kolem 1700 a relikviář z prvé čtvrti 18. století u Sv. Josefa) a vídeňských, pocházející většinou až z 19. století z období tzv. druhého rokoka (berly a kalichy). Období 19. a 20. století vykazuje práce, na nichž se podíleli rovněž přední pražští zlatníci Ludvík Fortner, Jeroným Mauder, Alois a Jan Tenglerové, Antonín Kautsch, Jeroným Grohman, Jindřich Grünfeld, Jan Hirsch, Karel Korb, Anders a další, kteří prováděli práce vlastní i podle návrhů architektů, malířů a sochařů – např. Bedřicha Wachsmanna, Jiřího Pacolda, Antonína Barvitia, Josefa Mockera.

Největší prací vídeňského původu od Jana Würtha je náhrobek sv. Jana Nepomuckého z roku 1736 ve Svatovítském dómu, provedený podle návrhu Josefa E. Fischera z Erlachu a dřevěného modelu Antonia Corradiniho.⁶ Na jeho obohacování se však podíleli pražští zlatníci jako Seitzové a Ignác Novák, kteří pracovali podle návrhů sochařů Jana Antonína Quittainera a Ignáce Platzera. Novák provedl letící anděly držící baldachýn, Seitzové alegorické postavy a vázy na zábradlí náhrobku.

Další vázy provedli ostatní členové rodiny Seitzů – Jiří Vilém, Jan a František Josef. Rovněž stříbrné lampy okolo náhrobku jsou od Seitzů, Ignáce Nováka, Jana Jiřího Koglera, Jana Packeného, Kašpara Gschwandtnera a Rinalda Ranzoniho, který je tvůrcem i čtyř stříbrných byst českých patronů v kapli při náhrobku tohoto světce. To se však podařilo zjistit až při soupisech památek Svatovítské katedrály v roce 1960 a při restaurování a konzervování náhrobku Jaroslavem Hoffmannem a prof. Janem Nušlem i zmíněných byst Alenou Novákovou v letech 1972–1975.

Jak vidět, vedle soupisu památek napomáhá zjišťování autorského i časového původu zlatnických prací i příležitostný a často velmi potřebný restaurátorský zásah. Přesto, že jsou v muzeích i kostelích tyto památky pečlivě uloženy (většinou v kožených dobových pouzdrech vyložených jelenicí či látkou), a tím dobře zachovány, nutno je zajišťovat konzervaci i restaurátorským zákrokem. Hlavním podnětem pro to bývají výstavní akce, jež vedle expozice uměleckých památek musí reprezentovat i úroveň naší péče o ně. Také jubilea přispívají k památkové ochraně, jak ukázala obnova náhrobku sv. Jana Nepomuckého. V tom směru nutno vyslovit uznání památkovému odboru Kanceláře prezidenta republiky za četné restaurátorské úkoly ve prospěch zlatnických prací. Zahájilo je restaurování významných děl z pokladu Sv. Víta u příležitosti jeho přenesení a vystavení v dvorní kapli na Pražském hradě. Jinou akcí bylo restaurování pro výstavu „Barokní zlatnictví ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze“ v roce 1974, kde bylo vystaveno 160 předmětů. Stačilo je většinou rozebrat, vyrovnat, vyčistit a uvolněné části zpevnit. Náročnější na restaurování bývají práce středověké, jež utrpěly zejména opotřebováním i zanedbáním péče v pozdějších obdobích, často však i špatným restaurátorským zásahem v 18. a 19. století. Pro výstavu Exempla 71 v Mnichově restaurovalo Ústředí uměleckých řemesel (Vlastimil Erben) pozdně gotický architektonický měděný zlacený, tepaný, litý a cizelovaný relikviář z majetku Uměleckoprůmyslového muzea, kde bylo nutno přikročit k rekonstrukci několika fiál. V takovém případě je žádoucí povrchovou úpravu odlišit. Podobně bylo postupováno u věžovité pozdně gotické monstrance, kterou restauroval a konzervoval restaurátor Uměleckoprůmyslového muzea Jan Freiburg, který pracuje na obnově středověkých prací v rámci příprav expozice středověkého uměleckého řemesla v býv. svatyních kláštera bl. Anežky na Františku. V rámci této akce i pro výstavu „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“ na Pražském hradě byl restaurován unikátní soubor prací z tzv. Karlštejnského pokladu Alenou Novákovou a restaurátorkou Uměleckoprůmyslového muzea Dagmar Mandelíkovou. Vzhledem k tomu, že muzejní restaurátoři jsou plně vytíženi restaurátorskými pracemi z drahých i obecných kovů, obrací se v naléhavých případech muzeum především na výtvarnou službu ČFVU. V tomto ohledu se vedle Aleny Novákové osvědčil Jaroslav Staněk, který provádí zejména jemné práce zlatnické. Ukázkou jeho práce je např. vyobrazená dóza, která byla zdeformována, silně napadena dírkovou korozí a zlacení bylo odřeno.

Na uvedených příkladech jsem chtěla ukázat, jak nesmírný význam pro uchování,

udržování, ale i pro zjišťování autorského a časového původu prací převážně pražských zlatníků, jejichž jména byla dosud známa jen z archívních zápisů, i pro opravy často chybně čtených značek a atribucí publikovaných v Soupisech památek má soustavné bádání v oblasti dějin uměleckých řemesel. Tak se podařilo dokázat, že zlatnické dílo v oboru liturgického nádobí, které jako jediné nám dokumentuje program, obsah i podobu zlatnické práce v období baroka, má evropskou úroveň, což nebylo dosud u nás ani v zahraničí konstatováno. Porovnáme-li je se soudobou produkcí nejvyspělejších kulturních oblastí našeho sousedství, nezadá si naše zlatnictví 17. a 18. století v ničem se zlatnickými centry, jakými byly Norimberk a Augšpurk. Dokonce v některém ohledu je i předčí důsledností slohového projevu a komplexností výtvarného řešení. Tím více si musíme zachovalých památek vážit, neboť jsou již zlomkem toho, co zde bylo vytvořeno a co přesvědčivě dokládá význam Prahy v oblasti hmotné kultury naší minulosti.

POZNÁMKY

¹ Winter, Z.: Přepych uměleckého průmyslu v měšťanských domech XVI. věku. Praha 1893.

² Hráský, J.: Značkování výrobků z drahých kovů. Pražský sborník historický VIII. Praha 1973.

³ Neumann, J.: Karel Škréta. Praha 1956.

⁴ Matějka B.: Přestavba a výzdoba chrámu sv. Tomáše při klášteře poustevníků řádu sv. Augustina na Menším Městě pražském. Památky archeologické XVII., s. 81 ad.

⁵ Značky a životopisné údaje o pražských zlatnících 17. a 18. století viz: Uřešová, L.: Barokní zlatnictví. Praha 1974.

⁶ Blažíček, O. J.: Náhrobek sv. Jana Nepomuckého. Poklady národního umění sv. 4. Praha 1940.